

LE'ÂLÎ'NİN KASİDE-İ BÜRDE ŞERHİ İLE İLGİLİ BİR İNTİHAL

Ar. Gör. Ebubekir S. ŞAHİN*

Kütüphane kataloğu hazırlamak oldukça zor ve dikkat isteyen bir konudur. Özellikle yazma eser kataloğu hazırlamanın zorluğunu ve bu işin ayrı bir dikkat gerektirdiğini belirtmek isterim.

Konuyu şöyle özetlemek mümkün: Elinize aldığınız bir el yazması eserin adının ne olduğunu ve kime ait olduğunu anlamak için yapmanız gereken, öncelikle eserin *unvan sayfası* denilen ilk yaprağına bakmaktır. *Serlevhada* isim yoksa -ki pek çok eserde *serlevha* yoktur- eserin *dibace (mukaddime)*sine bakarsınız. İslâmî yazmalar *besmele, hamdele* ve *salvele* ile başlar. Genelde klişe ibarelerden oluşan bu bölümden sonra "*ammā ba'd*" diyerek yazar konuya girer. Yazar önce kendi kimliğini, sonra da eserinin adını belirtir. *Keşfü'z-Zünûn¹* ve *Mağzenü'l-'Ulûm²* gibi bilim dallarını tasnif eden eserlerde bir kitap te'lif etmenin ön şartları olarak bunlar anlatılmaktadır. Bir eserin gerçek yazarının kim olduğunu öğrenmenin en doğru yolu da budur. Ancak her eserde bu kurala uyulmadığı görülür. Bazen *müellif* bu kurala uymaz, bazen de *müstensih*. Çoğunlukla sorun olan kitabın kendisidir. *Müellif* alçak gönüllü davranır, adını anmaz. *Müstensih*, *dibaceyi* gereksiz gördüğü için yazmaz. Kitabınsa genelde ya başı eksiktir ya da sonu. Veya hem başı hem sonu eksiktir. Türkiye kütüphanelerinde en az bulunan kitaplar başı ve sonu tam, yazarı ve *müstensihli* belli olanlardır denilebilir.

İşte katalog hazırlarken karşılaşılan zorlukların yalnızca bir bölümü. Yazının okunamayacak kadar kötü olması, rutubet lekesi yüzünden bozulmuş olması gibi zorlukları burada belirtmek bile gereksiz. Çünkü yüzlerce yıllık bir eserin bu çeşit kusurlar taşıması doğaldır.

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı araştırma görevlisi.

¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an-Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, (Keşf) Haz: Ord. Prof. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1971, ikinci basılış, s.36.

² Serkiz Orpilyan, Seyyid Abdul-zâde Muhammed Tâhir, *Mağzenü'l-'Ulûm*, İstanbul 1308, s. 59.

Bazen de öyle eserlerle karşılaşılır ki kime ait olduğunu ve adının ne olduğunu tespit için eserin bütün kütüphanelerdeki nüshalarını karşılaştırmak ve bütün metni okumak gerekir. Böyle eserlerin adının ve yazarının kataloglara yanlış kaydedilmesi kaçınılmazdır. Bu yazı da böyle bir eserin başına gelenleri anlatmaktadır.

Kaşide-i Bürde'nin Türkçe şerh ve manzum tercümeleeri hakkında yüksek lisans tezi hazırlarken karşılaştığım bu durumu, bir araştırmacının önüne çıkabilecek hemen tüm zorlukları içerdiği için kayda değer buldum.

Muhammed b. Sa'id el-Büşiri (608H. /1212M. - 697H. /1297-98M.)'nin , asıl adı *El-Kevâkibü'd-Dürriyye fi-Medhi Hayri'l-Beriyye* olan ve daha çok *Kaşide-i Bürde** adıyla tanınan şiiri bütün İslâm dünyasında yaygın bir üne sahiptir. Başta Arapça olmak üzere Türkçe, Farsça, Urduca, İngilizce, Fransızca, Almanca, Berberice, Rumca gibi pek çok dile çevrilen ve değişik dillerde *şerh*, *tahmis* ve *manzum tercümeleeri* bulunan *Kaşide-i Bürde*, ilk olarak Fatih devri âlim ve şairlerinden olan 'Abdu'r-rahim-i Karahisâri tarafından 857H. /1453M. yılında manzum olarak Türkçeye çevrilmiştir.

* Kısmî felç hastalığına yakalanan Büşiri'nin bu hastalıktan kurtulmak ve Hz. Peygamber'in şefaatine nail olmak için kaleme aldığı bu kaside farklı isimlerle anılmıştır. Kaynaklarda anlatıldığına göre şair bu kasideyi yazdıktan sonra gördüğü rüyada Hz. Peygamber tarafından sırtının sıvazlanmasıyla hastalığından kurtulduğu için şiire *Kaşidetü'l-Bür'e* adı verilmiştir. Ancak bir başka rivayette Hz. Peygamber, "*Bânet Su'âd*" kasidesinden dolayı Ka'b b. Zühayr'ın canını bağışlayıp onu hırkasıyla ödüllendirdiği gibi, Büşiri'yi de yazdığı bu kasideden dolayı ödüllendirmek ve hastalığından kurtulmasına vesile olmak için rüyasında sırtındaki hırkasını çıkarıp ona giydirmiştir. Böylece her iki kaside de *Kaşide-i Bürde* adıyla anılır olmuştur. Hatta kaynaklarda Ka'b b. Zühayr'ın şiiri daha çok *Kaşide-i Bânet Su'âd* olarak kaydedilirken, Büşiri'nin şiiri *Kaşide-i Bürde* maddesinde ele alınmaktadır. Bu konuda Kâtib Çelebi'nin tutumu dikkat çekicidir. *Keşfde* Ka'b b. Zühayr'ın şiiri, *Kaşidetü Bânet Su'âd* maddesinde anlatılırken onun *Kaşide-i Bürde* adından hiç bahsedilmemektedir (s. 1329). Büşiri'nin şiiri ise *Kaşidetü'l-Bürde* maddesinde ele alınmakta ve onun "*Bürde*" adıyla ilgili farklı rivayetler değerlendirilmektedir. Ancak burada da kasidenin "*Bür'e*" diye adlandırılması hakkında bir bilgi verilmemektedir (s. 1331). Bu yazıda söz konusu olan, Büşiri'nin *Kaşide-i Bürde*'sinin pek yaygın olmamakla birlikte *Büreyde*, *Bürdiyye*, *Bürdetü'l-Mîmiyye*, *Kaşidetü's-şeda'id*, *Bür'ü's-şekam*, *Kaşide-i Zi-selem* gibi adlarla da anıldığı görülmektedir.

Daha sonra Şeyhü'l-islâm Kemâlpaşa-zâde Şemsü'd-din Ahmed (873H./ 1468M. - 940H. /1534M.) tarafından da manzum tercümesi yapılan kasîde, onun ders halkasında yetişen Defterdâr-zâde Seyyid Ahmed b. Muştafâ tarafından önce Arapça sonra da Türkçe olarak şerh edilmiş ve manzum tercümesi yapılmıştır.

Seyyid Ahmed b. Muştafâ, Saruhanlıdır. Eğitimi tamamladıktan sonra kadı olarak birçok yerde görev yapmıştır. Son görevi olan Amasya kadılığı sırasında 971H. /1563M. yılında vefat eden müellifin çok sayıda eseri vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

*Mecma'ü'l-Mesâ'ili's-Ser'iyye fi-'Ulûmi'd-Diniyye, Esmâ'ü'n-Nebi, Emsile Şerhi, Tuhfetü'l-Havâşş fi-Tercemeti Dürreti'l-Gavvâş, Değâyıku'l-Mizân fi-Mekâdiri'l-Evzân, Terceme-i Kaşide-i Tâ'iyye, Mecma'ü'l-Kavâ'id ve Menba'ü'l-Fevâ'id, Kavânin-i Şarf-ı Fârsi, Şerh-i Muḥâkemât ve ferâ'iz ilmi ile ilgili bir metin.*³

Üç dilde şiir yazma yeteneğine sahip olan müellifin mahlası Le'âli'dir. Şairle ilgili ilk sorun da burada ortaya çıkmaktadır. Kaynaklarda şairin mahlası farklı şekillerde kaydedilmiştir. *Osmanlı Müellifleri*'ndeki yazılışı Lâli okumaya uygundur. Kataloglarda ise Lâli ve Le'âli'den başka Bilâli şeklinde kayıtlara da rastlanmaktadır. Kelimenin bu sonuncu şekilde okunmasının sebebi, *dibacade* yazarın kendinden bahsederken kullandığı "... *Bu fakir-i ḥâkir-i müznib ü muḥtâc ilâ rahmeti'l-müte'âli Ahmed bin Muştafâ eş-şehir bi-Le'âli bu kaşide-i mübârekeyi mütâla'a idüp...*" ifadesidir. Burada Le'âli'den önceki "bi'nin harf-i cer olduğunun fark edilememesi sonucu böyle bir isim ortaya çıkmıştır. Bu durumda müellif hakkında bir tarama yapmak isteyenlerin isim ve *nisbe* (Şaruhâni)den başka *mahlasın* üç farklı okunuşuna da bakması gerekmektedir.

Mahlas konusunda en sağlam bilgiye onun şiirinden ulaşılabilir. *Kınalı-zâde Tezkiresi*, "Le'âli" maddesinde nakledilen beyit şöyledir:

*Ḥayâl-i ḥurde fikr it vaşf-ı dendânında dil-dâruñ
Le'âli tâ ki nazmuñ ola dürr ü gevher-i meknûn*⁴

³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, c.II, s. 51. Ayrıca bak: Nail Tuman, *Tuḥfe-i Nâilî*, (Haz: Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), Ankara 2001, c. II, s. 872.

⁴ Kınalı-zade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, (Haz: Dr. İbrahim Kutluk), TTK. Yay., Ankara 1981, c. II, s.827.

Tuhfe-i Nâilî'de de yer alan bu beyit, mahlas sorununu çözmektedir. Ancak eserle ilgili sorunların çözümü bu kadar kolay görünmemektedir. Çünkü kütüphanelerde Le'âli Aḥmed adına kayıtlı birkaç farklı şerh nüshası bulunmaktadır. Bu eserlerden hangisinin gerçekten Le'âli'ye ait olduğunu tespit etmek oldukça zordur. Bu nüshaları üç gruba ayırmak mümkündür.

Bunlardan ilki, *muhtasar* ve *memzuc* bir şerh olup, yalnızca kelime ve ibarelerin *i'rabı* ve kısa açıklamalarından ibarettir.⁵

İkinci grup nüshalar daha geniş bir şerhe aittir. Bu şerhte kelimeler tek tek açıklandıktan sonra beyit bütün olarak yorumlanmakta ve beyitte kastedilen anlam (*maḥşûl-i beyt*) belirtilmektedir.⁶

Üçüncü grup ise genelde *Ḳaşıde-i Bürde* mecmualarında yer almaktadır.⁷ Bu nüshalardaki şerh metni, yukarıda bahsettiğimiz ikinci grubun yorum (*maḥşûl-i beyt*) kısmıdır. Şerh bu haliyle mensur bir tercüme andırmaktadır.

Ḳaşıde-i Bürde şerhinin incelenen nüshalarında eserin kime ait olduğunu tespit etmekte en büyük engel, bu eserlerin başına yazılan *dibaceler*dir. Bazı şerh veya manzûm tercümelerin başına herhangi bir şerhin *dibacesi* hiçbir açıklamaya gerek duyulmadan aynen alınmıştır. *Müstensih*lerden kaynaklandığını tahmin ettiğimiz bu durum belki de yalnızca konuya geçişi sağlamak ve kaside hakkında genel bilgileri vermek gibi bir gerekçeyle yapılmış olabilir. Ancak bu durum okuyucuyu büyük bir yanılgıya sevk etmektedir. Bu konuda özellikle Le'âli'nin *dibacesinin*, pek çok şerhin ve tercüme mecmualarının başında kaydedildiği görülmektedir.

⁵ Kütüphanelerdeki nüshalar için bkz. Süleymaniye Ktp. Şazeli 104, H. Mahmud Ef. 1431, Hekimoğlu.646, Rşd.802, Adnan Ötüken Yz. 685/7, Milli Ktp. Yz. A. 4469 ve Yz. B. 346/2.

⁶ Kütüphanelerdeki nüshalar için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih3973, Mihrişah 393, H. Mahmud Ef.3354, Nuruosmaniye Ktp. 4016.

⁷ Kütüphanelerde *Ḳaşıde-i Bürde* konulu pek çok mecmua vardır. Geleneksel bir formda hazırlanan bu mecmualarda genellikle her sayfada iki Arapça tahmis, biri Farsça üç veya dört manzum tercüme ve bir şerh yer almaktadır. Bak: Milli Ktp. Yz. Bes. A. (A) 4766/5, Yz. A 2544, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. 2822, Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi 1558, Esad Ef. 2802/2, Tahir Ağa 286, Esad Ef. 2751/10, Lala İsmail 728/4, Mihrişah 353, Aşir Ef. 301, Pertev Paşa 229, Millet Ktp. Manzum 886.

Le'âli'ye ait nüshanın tespitinde işimizi zorlaştıran yalnızca bu sebepler değildir. Yukarıda ikinci gruba dahil edilen nüshaların bir kısmı Muhammed b. Halil adlı birine ait görünmektedir.⁸ Asıl dikkat çeken durum ise bütün şerhlerin *dibace* metinlerinin, küçük bir değişiklik dışında, aynı olmasıdır. Yalnız Muhammed b. Halil'e ait nüshaların *dibacesinde* müellif adı, Ahmed b. Muştafâ yerine Muhammed b. Halil şeklindedir. Le'âli adına kayıtlı nüshalarda ilgili bölüm şöyledir:

“... *Bu fakir-i hakir-i müznib ü muhtâc ilâ-rahmeti'l-müte'âli Ahmed bin Muştafâ eş-şehir bi-Le'âli bu kaşide-i mübârekeyi mütâla'a idüp üslûb-ı istihrâcum üzre lisân-ı Türki ile ta'bir eyleyüp bu mübârek kaşideyi mu'azzez ve mükerrem ve müşerref tutan kimesneler için şerh itdükden soñra manzûm Türki ve Fârsi tercemelerin bulup her beytin muqâbelesinde zikr eyledüm. Gerçi bu eñkar ve añkar kaşide-i mezbûrenüñ muqaddemâ elfâz-ı müşkilelerin hall iderek ve i'râbiyle ve es'ile ve ecvibesiyile bir 'Arabi şerh dimişdüm Türkiyle ta'birde ma'nâ-yı 'umûm kaşdeyledüm.*”

Muhammed b. Halil nüshalarında ise aynı bölüm;

“... *Bu fakir-i hakir ü zelil ü 'alil Muhammed bin Halil 'afâ 'anhümâ Rabbü'l-celil bu kaşide-i mübârekeyi mütâla'a idüp üslûb-ı istihrâcum üzerine lisân-ı Türki ile her birin 'umûm kaşd idüp tefsir eyleyüp bu mübârek kaşideye tâlib ü râğib olup mu'azzez ve mükerrem tutan kimesneler için şerh eyledüm.*” şeklindedir.

Bu iki *dibace*de farklı olan sadece isimler ve onlarla *sec'* oluşturan kelimelerdir. Bu da değişikliğin bilinçli bir şekilde yapıldığını göstermektedir. Bir de Le'âli nüshalarında müellifin daha önce Arapça bir şerh yazdığı belirtilmekte Muhammed b. Halil adına kayıtlı nüshalarda ise bu ifade yer almamaktadır.

Bir başka ilgi çekici durum ise; her iki nüshanın da basılmış olmasıdır. Le'âli nüshası 1256H. /1840-41M. yılında Bulak'ta(126 sayfa), Muhammed b. Halil nüshası da Uhuvvet matbaası tarafından 1327H. /1909M. yılında İstanbul'da basılmıştır (136 sayfa).

⁸ Bayezit Ktp. B. 3582, Velîyüddin Ef. 562, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. 2762/2, Fatih 3978, Nafiz Ef. 985, M. Hafid Ef. İlave 12/2, Serez 4034, Serez 2586, Yaz. Bağış. 1573/3, Milli Ktp. A 3469.

Le'âli'nin Arapça şerhi ise muhtasar olup yukarıda bahsi geçen *memzûc* ve *muhtasar* Türkçe şerh nüshalarıyla benzerlik göstermektedir.⁹ Bütün *dibaceler*de olduğu gibi bu Arapça şerhin *dibacesinin hamdele* ve *salvele* kısmı da yaklaşık olarak aynı kelimelerle başlamaktadır. Böylece Le'âli şerhinin önce yazıldığı ve Muhammed b. Halil'e atfedilen nüshaların yalnızca *dibace*de yapılan bir değişiklik sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir.

İncelediğim nüshalar arasında yapılan değişikliğin sebebini açıklayacak kesin bir delil bulunmamakla beraber, Süleymaniye Kütüphanesi Raşid Efendi 1202 numaralı Muhammed b. Halil adına kayıtlı nüshada diğerlerinden farklı olarak, ilk beytin gramer incelemesi -diğer Muhammed b. Halil ve Le'âli nüshalarındaki gibi- yapıldıktan sonra şöyle bir ifadeye yer verilmiştir: "*İmdi şârih-i merhûm buraya gelince beyt-i evvelin kâ'ide-i şarfiyye ve nahviyyesin beyân eyledi. Bundan sonra biz dahi şerhe zamime olmak üzere ma'nâya şürû' idelüm.*" Bundan sonra kelimeler tekrar grup halinde açıklanmaktadır. Ancak bu açıklama ve farklılık yalnızca birinci beyitte olup şerhin sonraki kısmı diğer nüshalarla aynıdır. Buna göre, Le'âli Ahmed b. Muştâfâ şerhinin daha önce yazılmış olduğu ve Muhammed b. Halil tarafından da elden geçirildiği düşünülebilir.

Kaynaklarda *Kaşide-i Bürdeyi* şerh eden bu Muhammed b. Halil hakkında bilgi bulunmamaktadır. *Keşfü'z-Zünûn'da Kaşide-i Bürdeyi* tahmis eden İbnü'l-Kabâkıbi Şeyh Şemsü'd-din Muhammed b. Halil el-Halebi (778-849H. / 1376-1445M.)'den bahsedilmektedir. Ancak bu şahsın Arapça veya Türkçe bir şerh yazmış olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır.¹⁰ Daha sonraları *Kaşide-i Bürde'ye Tevessül* adıyla oldukça geniş bir şerh yazan Şeyhü'l-islâm Mekki Muhammed Efendi (1126H. /1714M.-1212H. /1797-98M.)'nin adı da Muhammed b. Halil'dir. Ancak iki şerh arasında hiç bir ilgi ve benzerlik olmadığı gibi, *Tevessül*'ün dibacesinde de konuyla ilgili bir açıklama yoktur. Ayrıca Muhammed b. Halil adına kayıtlı şerh nüshalarından istinsah tarihi tespit edilen en eski nüsha 1023H. /1614M. tarihli (Nafiz Paşa 985). Bu da adı geçenin Mekki Efendi olmadığını ortaya koymaktadır.

⁹ Süleymaniye Ktp. Laleli 3713.

¹⁰ *Keşf*, s.1333. *Keşf*'deki bu bilgiye dayanılarak bazı kataloglarda müellif adının İbnü'l-Kabâkıbi Muhammed b. Halil şeklinde kaydedildiği görülmektedir; Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 1573/3.

Le'âli ve Muhammed b. Hâil nüshalarını telif ve istinsah tarihleri açısından karşılaştırdığımızda da yine Le'âli'nin daha eski olduğu ortaya çıkmaktadır. *Keşf*'te Le'âli'nin Türkçe şerhini 1001H./1593M. yılında bitirdiği kayıtlıdır. Müellifin vefat tarihine bakıldığında bu bilginin yanlış olduğu anlaşılmaktadır.

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 2822 numarada kayıtlı nüshanın sonunda yeralan kayda göre Le'âli eserini 953H./1546M.'da telif etmiştir. Herhangi bir nüshasında telif kaydı bulunmayan Muhammed b. Hâil'e ait nüshaların ise en eskisi yukarıda da belirtildiği gibi 1023H./1614M. tarihlidir.

Muhammed b. Hâil adına kayıtlı şerhin basma nüshasının kapağı ve yayıncının "*İfâde-i Maḥşûşa*" başlıklı yazısı da dikkate değer. İç kapakta "mütercim ve şârihi" başlığı altında şu not yer almaktadır: "*Muḥammed b. Hâil nâmında bir zât-ı 'âli-ḳadrdür. Bu kerre istinsâḫ ve temsil edilen 1087 târiḫli nüṣṣa-i muḥarrereye nazaran mûmâ-ileyh de üç dört 'aşır evvelki fûzalâ ve üdebâdan bir zât olmalıdır.*" Yayıncının "*İfâde-i Maḥşûşa*" başlıklı yazısında ise eser hakkında şu değerlendirme yapılmaktadır: "...iṣbu nüṣṣa-i nefîse-i nâdire ki biñ seksen yedi târiḫinde yazılmış olmasına nazaran elbette daha bir çok seneler evvel te'lif edildiği bedihi olup şive-i taḫririnden de o cihet ḥiss ü istidlâl olunuyor."

Soruna bir de Le'âli adına kayıtlı nüshalar açısından bakılabilir. Üç gruba ayrılan nüshaların üçüncü grubu, ikinci gruptaki nüshaların bir bölümünden ibarettir. Dolayısıyla bu ikisi, bir kabul edilebilir. Burada dikkat çeken bir durum da üçüncü grup nüshaları içerisinde Muhammed b. Hâil adına kayıtlı bir nüshanın elimizde bulunmayışıdır. Le'âli adına kayıtlı birinci grup nüshaların Arapça nüsha ile benzerlik göstermesi de ayrı bir sorun olarak ortada durmaktadır.

Bütün bu bulgulardan sonra bence söylenebilecek olan Muhammed b. Hâil adında bir *Ḳasîde-i Bürde* şarihinin bulunmadığıdır. Bu nüshalar, adı geçen şahsın en geç 1023H./1614M. tarihinde yaptığı bir intihalden sonra ortaya çıkmıştır ve gerçekte Le'âli Seyyid Ahmed b. Muṣṭafâ'ya aittir. Birinci gruptaki nüshalar konusunda da Le'âli'nin önce Arapça şerhini tercüme ettiği, sonra da bu Türkçe şerhi yeniden düzenlediği düşünülebilir. Ya da müellifi bilinmeyen bir *muhtasar nüshanın* başına Le'âli'ye ait *dibacenin* yazılması sonucu bu nüshalar ortaya çıkmıştır denilebilir.